

Наталія Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕТИКЕТУ В ЕПІСТОЛЯРІЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ІВАНА ОГІЄНКА)

У науковій статті зроблено спробу опису епістолярного стилю. На основі аналізу підходів до формування функціональних стилів сучасної української мови наведено докази щодо виокремлення цього функціонального типу мовлення як окремого стильового різновиду, визначено його ознаки та мовні засоби. Проаналізовано і описано вербальні засоби вираження етикету в листах митрополита Іларіона (Івана Івановича Огієнка).

Ключові слова: стилі мовлення, епістолярний стиль, культура листування, мовні засоби епістолярного стилю, етикетна формула.

Значний пласт інтелектуальної спадщини Івана Івановича Огієнка складають листи, які упорядкував і видав о. Юрій Мицик, професор, доктор історичних наук у книзі «Листування митрополита Іларіона (Огієнка)» (2006) [1]. Аналізований епістолярій дає змогу ознайомитись із життям і діяльністю науковця, релігійного, громадського, державного діяча, окреслити коло його спілкування, вивчити вподобання і зацікавлення, засвідчує непересічну працездатність, життєву мудрість і людяність автора тощо.

Дослідники діяльності Огієнка відносять його до «першорядних постатей в історії України» [1, с.5]. Огієнкова «першорядність» виявляється в усіх галузях, за які брався, в тому числі у педагогічній діяльності, мовознавстві й перекладах, що викликало відповідне ставлення до нього. У листі студента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Василя Гарбера потрапляємо на такі рядки: «Добре пам'ятаю Ваші блискучі виклади з укр(аїнської) мови, що захоплювали нас всіх студентів – без різниці відділів (я якраз був студентом) сільськогосподарського факультету), та зривали наші гарячі оплески для Вас. З молоді, хто Вас знав, слухав, спотикався, непомітно може для Вас самих формувалися як майбутні завзяті борці-герої за національну ідею, так і сотні скромних, непомітних, але відданих національній ідеї працівників, до яких, без зайвої скромності я зачисляю й себе» (1, с.106).

У кореспонденції митрополита Іларіона привертає увагу стильова довершеність писемного мовлення, що відкриває світові непересічну мовну особистість, яка слугує взірцем не тільки мовотворчості, а й високої культури спілкування. На жаль, мова епістолярію Івана Огієнка не була об'єктом наукового вивчення. Аналіз епістолярію Івана Івановича спонукав нас звернутися до проблеми епістолярного стилю та мовних засобів, що його формують.

Мета нашої наукової розвідки – визначити статус епістолярного мовлення в сучасній українській мові, описати його основні ознаки і засоби, дослідити мовні засоби висловлення етикету в епістолярній спадщині митрополита Іларіона (І.І. Огієнка).

Проблема епістолярного стилю залишається актуальною в сучасному мовознавстві. У науковій літературі потрапляємо на різне трактування цього різновиду мовлення. Науковці-філологи визначають його як окремий стиль мови чи

мовлення (М.А. Жовтобрюх, П.С. Дудик, С.В. Шевчук, І.В. Клименко та ін.), розглядають як жанр офіційно-ділового, публіцистичного, художнього чи розмовного мовлення (Д.Е. Розенталь, О. Булах), або ж взагалі не виокремлюють такого функціонального різновиду (І.Г. Чередниченко, О.Д. Пономарів, М.І. Пентилюк та ін.). На нашу думку, такі підходи зумовлені семантикою слова «епістолярний» (фр. *epistolaire*, лат. *epistola*, від гр. *epistole* = письмо) – 1) той, що стосується літературних творів, які мають форму листів, послань; 2) той, що стосується чийого-небудь приватного листування (наприклад, епістолярна спадщина науковця) [2, с.236]. Неоднозначні погляди можна пояснити різновидами кореспонденції (офіційне/неофіційне, приватне/ділове листування), жанрами, що визначають цей стиль, стильовими ознаками, що в окремих випадках співвідносяться з ознаками дотичних (найбільше офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного, художнього) стилів та своєрідним добром мовних засобів до кожного типу листування.

За спостереженнями М.А. Жовтобрюха, «епістолярний стиль поширений у різного типу листуванні, а іноді і в художніх та публіцистичних творах, написаних у формі одного чи ряду листів до окремих осіб або груп людей» [3, с.14]. Зразками стилю дослідник вважає приватні та ділові листи, для яких типовими мовними засобами є просторіччя, емоційно-експресивна лексика із суфіксами суб'єктивної оцінки, синтаксичні штампи, канцелярсько-ділова термінологія, образність.

Незаперечні докази щодо визнання епістолярного стилю як самостійного різновиду мовлення наводить П.С. Дудик. За переконаннями мовознавця, існує низка ознак, що відрізняють цей стиль від інших стилів мови і мовлення, а саме: 1) писемна форма вияву (хоча можливе усне оприлюднення епістолярних текстів); 2) опосередковане спілкування; 3) наявність типових жанрів (листи, записки, щоденникові записи, мемуари та ін.); 4) специфічне функціональне призначення – розповідь адресанта про певні події, свій життєвий досвід, інтереси, етичні переконання, естетичні смаки, висловлення свого ставлення до повідомлюваного, що супроводжується емоційно-експресивним забарвленням, образністю [4].

С.В. Шевчук, І.В. Клименко визначають досліджуване мовлення як «стиль приватного листування» [5, с.114], окрім кореспонденції (листи видатних письменників, громадських і культурних діячів, учених) зараховують до нього щоденники, записки, мемуари. Основне призначення стилю вбачають у інформуванні адресата, намаганні «викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційній настроєності автора» [5, с.115]. Головними ознаками стилю вважають наявність форм ввічливості, що досягається різними мовними засобами.

На нашу думку, з огляду на інтралінгвістичні та екстралінгвістичні ознаки епістолярного стилю є усі підстави визначати його як окремий функціональний різновид мовлення.

Для листів характерна стандартна форма. Обов'язковими реквізитами листа є адресат, адресант, текст, що має типовий початок і закінчення. Стандартизованість ділового листування виявляється у типовому оформленні тексту листа. «Характерним граматичним засобом його є вживання звертань і зв'язаних з ними морфологічних форм та синтаксичних конструкцій» [3, с.14]. Звертання у листі – не лише граматичний засіб, а загальноприйнята комунікативна формула вираження мовного етикету. Проблема вибору звертання вимагає витонченого й делікатного підходу: звертання маркує початок спілкування, задає тон листа, налаштовує адресата на сприймання інформації, передбачає відповідну реакцію-відповідь.

У діловій кореспонденції традиційно прийнято звертатися до адресата на ім'я та по батькові, ім'я та прізвище, за назвою посади, за допомогою слів «пан, пані», «колега», «добродій» у формі кличного відмінка. Останні відповідники стають у на-

годі, коли ми особисто не знаємо того, кому призначений лист. Засвідчує пошану до адресата додавання прикметників «шановний», «вельмишановний» та ін.

Під час дослідження мови епістолярію митрополита Іларіона простежуємо ретельний добір мовних засобів. Коло спілкування автора є досить широким й різноманітним. До кожного автор вмів підібрати відповідну форму звертання, що характеризує не лише адресанта, а й формує уявлення про особистості адресатів, зокрема: громадських діячів: (до Катерини Антонович) *Високодостойна пані Добродійко!* (1, с.23); (до Харитона Довгалюка) *Високоповажний пане Довгалюк!* (1, с.120); (до Любові Дражевської) *Високодостойна Пані!* (1, с.137); (до Василя Свистуна) *Високодостойний Пане Адвокате!* (1, с.442); науковців та членів їхніх сімей: (до Льва Биковського) *Христос Воскрес, Дорогий Пане Інженере!* (1, с.61); (до Леоніда Білецького та його дружини) *Високодостойний пане професоре докторе!* (1, с.71); *Високодостойна пані професорова Білецька* (1, с.71); (до Володимира Дорошенка) *Високоповажний пане професоре!* (1, с.126); *Дорогий Дмитре Івановичу!* (1, с.134); (до Василя Дубровського) *Високодостойний Пане Професоре!* (1, с.207); *Високодостойний і Дорогий Пане Професоре!* (1, с.208); (до Ганни Наконечної) *Високоповажна Пані Професорко!* (1, с.367); колишніх студентів: (до Василя Гарбера) *Високоповажний пане Гарбер!* (1, с.106); представників мистецтва і літератури: (до Василя Авраменка) *Високодостойний Пане Артисте!* (1, с.21); (до Ігоря Качуровського): *Високодостойний Пане Добродію!* (1, с.255); *Високодостойний Пане Качуровський!* (1, с.256) тощо.

У формах звертання митрополит Іларіон дотримується граматичних норм української літературної мови, етикету листування й культури мовлення: використовує кличний відмінок для іменників, що називають адресата, шанобливе ставлення виражає специфічними для себе формами прикметників «високодостойний» та «високоповажний». Використання прикметників «дорогий», «дорога» відзначаємо у листах до близьких друзів: *Високодостойна й дорога Тетяно Миколаївно!* (1, с.27); *Дорога моя Таню!* (1, с.29); *Дорогий Леоніде Тимофійовичу!* (1, с.70). Такі конкретизатори звертання значно інтимізують текст листа.

Автор не диференціює адресатів за посадами та рангами, однак впадають в око листи, у яких Огієнко пише іменники загальні назви з великої літери «Пане», «Пані», «Добродійко», «Інженере», «Артисте», «Адвокате» тощо. Очевидно, у такий спосіб автор виказує глибоку пошану, відзначає заслуги адресатів у тій чи тій галузі, а також висловлює власне ставлення до їхньої діяльності. Подибуємо маскулінні й фемінні форми назв посад, вчених звань: «професоре», «професорко», що знову стало нормою чинного правопису сучасної української літературної мови.

Особливу навантагу мають у текстах листів Високопросвященнішого Владика Іларіона прикінцеві фрази та формули закінчення листів, наприклад: *Шлю Вам сердечний привіт. Іларіон* (1, с.23). *З правдивою до всіх Вас пошаною й Христовою любов'ю. Митрополит Іларіон. Ваш покірний богомолець* (1, с.27). *Вам і достойній Пані вашій шлю свій сердечний привіт, і чекаю відповіді. Христос Воскрес! Митрополит Іларіон, Ваш постійний богомолець* (1, с.61). *Усім Вам шлю сердечний привіт. Смирений богомолець за розп'ятий український народ. Митрополит Іларіон* (1, с.67). *Нехай милосердний Господь береже Вас усіх! Митрополит Іларіон. Ваш постійний богомолець* (1, с.106). *З правдивою до вас пошаною Митрополит Іларіон. Ваш покірний богомолець* (1, с.121). *Високоповажній дружині Вашій і вам мої сердечні привіти. Завжди згадую Вас у своїх молитвах. Смирений богомолець за розп'ятий Український народ. Іларіон* (1, с.134). *З глибокою до Вас пошаною і Христовим привітом. Митрополит Іларіон, Ваш покірний богомолець* (1, с.137). *З глибокою до Вас пошаною Іларіон, п(окірний) б(огомолець) за в(ільну) р(еспубліку) У(країну)* (1, с.208).

Такі форми закінчення листів засвідчують відповідність релігійному стану, увагу не лише до громадської, політичної, професійної діяльності адресатів, а й до їхнього приватного життя, а також громадянську позицію дописувача, який залишається вірним своєму народові та Україні, вбачає покликання у посильній підтримці, допомозі, щирій молитві за своїх співвітчизників, Батьківщину.

У епістолярії Івана Огієнка потрапляємо на такі типи кореспонденції: листи-звернення, листи-послання, листи-прохання, листи-відповіді на прохання, листи-подяки, листи-співчуття тощо. Особливе місце в цьому переліку посідають листи-поздоровлення, наприклад:

Високодостойний Пане Артисте!

У день 25ть-ліття Вашої артистичної праці складаю Вам свій сердечний привіт, і молю Милосердного Господа, щоб подав Вам доброго здоровля та многих літ для продовження Вашої корисної праці.

Кличу Боже Благословення на Вас і Вашу працю.

Ваш постійний Богомолець

Іларіон, митрополит Вінніпегу і всієї Канади (1, с 21).

Лаконічна форма не заважає авторові передати особливу повагу, поцінування, щире ставлення до адресата, про що свідчать стандартні формули поздоровлення й побажання, повтори займенника «Ви» у різних граматичних формах, який передає шанобливу форму звертання. Таку ж функцію виконують графічні авторські засоби, зокрема: написання слів «Пане» і «Артисте» з великої літери. Емоційно-оцінна лексика та старослов'янізми створюють атмосферу урочистості, підкреслюють позитивну оцінку особи реципієнта. Поздоровлення увиразнюють епітети «артистичної», «сердечний», «милостивого», «доброго», «корисної». Увесь текст листа міститься в одному багатокomпонентному реченні, що притаманно авторському мовленню Івана Івановича Огієнка [6].

Під час аналізу листів ми звернули увагу на той факт, що пошанну форму займенника «Ви» митрополит Іларіон використовує у текстах листів як звертання до одичинного, так і до колективного адресата.

Попри значну кореспонденцію Іван Огієнко високо цінував увагу до своєї персони й не залишав поза увагою своїх дописувачів, про що засвідчує лист-відповідь на поздоровлення:

Усім, що привітали мене з світлим Святom Христового Воскресіння, шлю свою сердечну подяку й з глибини душі –

ВОІСТИНУ ВОСКРЕС!

Я всією істотою глибоко вірю:

Нехай Ідея за дротами,

Нехай вкайданешна в таборі:

Не загнзудають Правди в тамі,

І в гду ну ніч нам сяють зорі!

Lausanne, Митрополит

«Bethanie», Suisse. Іларіон. (1, с.106).

З тексту листа можна зрозуміти громадянську позицію й патріотичні настрої автора, який не втратив віри в перемогу ідеї української державності. Текст листа вдало доповнюють поетичні рядки, що ілюструють тенденцію до демократизації епістолярного стилю: сакральна лексика, окаяніалізми, метафори. Впадає в око те, що текст листа написано українською мовою, а підписано французькою, що ілюструє суворі реалії життя Івана Огієнка як емігранта.

А отже, епістолярій митрополита Іларіона є багатим джерелом для вивчення його особистості. Дослідження кореспонденції з позиції лінгво-стилістичного аналізу дозволяє зробити такі висновки: 1) епістолярний стиль був і залишається окремим функціональним стилем української літературної мови відповідно до екстра- та інтралінгвістичних ознак; 2) епістолярій митрополита Іларіона засвідчує багатогранність мовної особистості автора та його здібність до індивідуальної мовотворчості; 3) в аналізованому епістолярії потрапляємо на такі типи кореспонденції: листи-звернення, листи-послання, листи-прохання, листи-відповіді на прохання, листи-подяки, листи-поздоровлення, листи-співчуття тощо; 4) оформлення листів відповідає вимогам створення кореспонденції, ілюструє глибоке знання мови, багатий словниковий запас автора, знання норм культури мовлення та мовного етикету; 5) попри значну стандартизацію оформлення автор кореспонденції вдається до мовотворчості, виявляє індивідуальний підхід до адресата, використовує суміжні стилі, що значно урізноманітнює мову листів і дозволяє чітко визначити авторство.

Перспективним вважаємо дослідження синтаксичних засобів епістолярію митрополита Іларіона.

Список використаних джерел:

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. о. Юрій Мицик. Київ, 2006. 566 с.
2. Шевченко Л.І., Ніка О.І., Хом'як О.І., Демянюк А.А. Новий словник іншомовних слів / за ред. Л.І. Шевченко. Київ : Арії, 2008. 672 с.
3. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1972. 402 с.
4. Дудик П.С. Стилістика української мови. Київ, 2005. 368 с.
5. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням. Київ, 2012. 696 с.
6. Дзюбак Н.М. Синтаксичні особливості поетичного мовлення І.І. Огієнка в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа». *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна* / [редкол.: Л.М. Марчук (гол.ред.), В.П. Атаманчук. (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. XIV. С. 71-76.

The scientific article deals with the actual problem of modern linguistics, which concerns the determination of the status of epistolary style in the style system of modern Ukrainian. On the basis of the analysis of approaches to the formation of functional styles of modern Ukrainian language, evidence is presented on the separation of this functional type of speech into a separate style variety, in particular: 1) a written form of existence (while not denying the possibility of oral publication of texts); 2) mediation of communication; 3) availability of typical genres (letters, notes, diary entries, memoirs, etc.); 4) specific functionality – story b addressee of certain events, their life experiences, interests, ethical trans Nunn aesthetic tastes, expressing ECS First relationship to povidomlyuvanoho. Linguistic means of style are the presence of commonly used and emotionally expressive vocabulary, clichés, label formulas, syntactic diversity, imagery.

The verbal means of expression of etiquette in the letters of Metropolitan Hilarion (Ivan Ogienko) are analyzed and described. The epistolary of Metropolitan Hilarion attests to the versatility of the author's linguistic personality and his capacity for individual linguistic creation. We get into the following types of correspondence: letters-appeal, letters-epistle, letters-request, letters-answers to requests, letters-of thanks, letters- posts of sympathy, letters-condolences, etc. The design of the letters meets the requirements of correspondence, illustrates a deep knowledge of the language, a rich vocabulary of the author, knowledge of the rules of the cult of speech and linguistic etiquette. Despite

considerable standardization of the design, the correspondent resorts to linguistic creativity, finds an individual approach to the addressee, uses related styles, which greatly diversifies the language of the letters and allows to define the authorship clearly.

Key words: speech styles, epistolary style, correspondence culture, epistolary style language, label formula.

Отримано: 25.09.2019 р.

УДК 811.161.2+811.111+811.111.161.1]’373

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.22-26

Інна Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДЕЯКІ МОВЛЕННЕВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Дослідження висвітлює мовленнєві позиційні закономірності української мови у вигляді протези і їхню відсутність у російській та англійській мовах. Гіпотетично проводиться спроба охарактеризувати діахронічну тенденцію англійської мови до замовчування певних фонем, як відсутню протезу даної германської мови.

Ключові слова: логос, протеза, артикль, німий звук, з'єднуючий [r], голосна, приголосна, здрібнення імен.

Причинно-наслідковий зв'язок є ознакою існування матерії. Будь-яке явище: суспільне, біологічне, політичне, фінансове, або інше відбувається в межах цього зв'язку. Свій курс лекцій «Українська культура» Іван Огієнко розпочинає саме з причин, які виокремлюють українську мову в особну категорію, наслідком чого є підтвердження існування окремого народу, який володіє цією мовою: «Бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то це значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ» [6, с.3]. Міф так званого «русского мира» базувався, та ще й досі ґрунтується, на спільному прадавньому східнослов'янському корінні російського й українського народів, де українській мові відводилась роль «малороського діалекту» російської мови. Проте, Степан Йосипович Смаль-Стоцький спростував ідею про існування прасхіднослов'янської мови. Історично, білоруська та українська мови походять з давньоруської або давньоукраїнської мови [9].

Метою даного дослідження є вибрати певні мовні закономірності, які слугуватимуть підтвердженням існування української мови, як окремого мовного суб'єкту і порівняти їх з подібними, або протилежними закономірностями англійської та російської мов.

Гегель захоплювався двозначністю грецького слова «logos», яке поєднує у собі два поняття: розум і мову. Згідно філософським роздумам Гегеля одне слово «logos» поєднує ідеальне (духовне) та інтегроване в дух матеріальне [1, с.273]. Сучасна цифрова стисла енциклопедична довідка Вікіпедія повідомляє, що першим словом «logos» жив Геракліт для позначення «вічної і загальної необхідності», «стійкої закономірності» [3]. З часом значення слова «logos» змінювалось, але воно завжди відповідало когнітивній парадигмі суті буття. На думку автора дослідження, воно є лаконічною вербальною рефлексією причинно-наслідкового зв'язку буття. Доводити причинно-наслідковий зв'язок буття (іс-